

УДК 1:572+130.2:141.7

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В КУЛЬТУРІ ТЕХНОГЕННОГО СВІТУ

Надія Лазарович

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua*

Проаналізовано процес „входження” людини в соціальний світ і виконання нею певних соціальних функцій. Звернено особливу увагу на перебіг цих процесів в умовах розвитку техногенної цивілізації. Основною цінністю техногенної культури є предметно-перетворююча діяльність людини, яка екстраполюється на природне середовище, соціальну сферу та культуру.

Ключові слова: соціалізація, культура, предметно-перетворююча діяльність, цілепокладання, техногенне суспільство.

Прискорений розвиток техногенної цивілізації, інтенсифікація технологічного розвитку, процеси глобалізації роблять надзвичайно актуальною проблему соціалізації та формування особистості, зумовлюють глибинні зміни в системі міжособистісних стосунків. Людина змушена жити в розмаїтті традицій, культур, пристосовуватися до численних соціальних обставин. Постає питання про наявність основи, яка є передумовою індивідуального буття людини і формування її як особистості, основи, з якою у процесі соціалізації поєднуються різноманітні програми соціальної поведінки й ціннісні орієнтації, які зберігаються та виробляються в культурі техногенного світу. Особистість стає носієм предметно-практичної діяльності та пізнання, тобто джерелом активних соціокультурних дій.

Проблема соціалізації особистості докладно аналізується в працях В. Стюпіна, В. Мельника, М. Тарасенка, Є. Бистрицького, В. Межуєва, Є. Маркаряна, М.Кагана.

Соціалізація особистості (від. лат. *socialis* – „суспільний”) – це процес „входження” людини в соціальний світ і виконання нею певних соціальних функцій; це певний спосіб формування умінь та соціальних установок індивідів, які відповідають їхнім соціальним ролям; це процес становлення особистості, засвоєння нею цінностей, норм, установок, зразків поведінки, які притаманні суспільству. Прийнято вважати, що психологічним механізмом соціалізації виступають соціальні ролі, функції, моделі поведінки, які задає соціальна позиція особистості в системі суспільних взаємин. Із позиції соціокультурного механізму соціалізація як процес ідентифікації індивідом себе з певними соціальними ролями здійснюється як у контексті безпосередньої взаємодії, так і опосередковано – через культуру. Таким чином, феномен соціалізації передбачає „пристосування людини до умов соціального середовища, а також генеративний вплив на особистість зовнішнього середовища культури” [7, с. 966].

Крім того, слід мати на увазі, що процеси соціалізації особистості мають свої особливості в умовах становлення техногенного суспільства, цінність якого визначають смисложиттєві орієнтири сучасної людини. З однієї сторони, бурхливі зміни у сфері техніки, технології, науково-технічний прогрес радикально оновлюють предметне середовище, в якому безпосередньо протікає життєдіяльність людини. З іншої, – сам феномен техніки виявляє свої приховані, глибинно-фундаментальні соціальні виміри: „Техніка представляє у реальному, матеріалізованому, предметно-перетворюваному вигляді конкретно-історичну мету суспільства, буття суспільної сутності людини. Соціальність – не просто зовнішньо-функціональна характеристика техніки, в якій відтворюється природний матеріал. Саме вона і є визначальним внутрішнім виміром техніки, невід’ємним атрибутом її сутності” [6, с. 76]. Одночасно виникають зовсім нові форми кооперування людської діяльності, нові типи комунікації, способи зберігання й передачі інформації, зв’язків і відносин у людських спільнотах, нові форми взаємодії різних культурних традицій, а також нові соціальні виміри особистості в межах культурної парадигми техногенного світу. Без сумніву, в епоху техногенної цивілізації відбувається злиття багатьох підсистем і сфер соціального життя, національних традицій та культур. Так виникає тип розвитку, який заснований на прискореній зміні природного середовища, предметного світу, в якому живе людина. Слід зазначити, що зміна цього світу призводить до надзвичайно активних трансформацій соціальних зв’язків між людьми. Внаслідок техніко-технологічного розвитку постійно змінюються типи спілкування між людьми, форми їх комунікації, самі типи особистості, а також спосіб життя індивідів. Розвиток техногенної цивілізації зумовлений певною системою цінностей, серед яких В. Стьопін, зокрема, виділяє: розуміння людини як діяльної істоти, яка протистоїть світові у своїй перетворюючій діяльності; розуміння самої діяльності як креативного, інноваційного процесу, що спрямований на перетворення об’єктів зовнішнього світу й забезпечує владу людини над цими об’єктами; сприйняття природи в ролі закономірно впорядкованого поля об’єктів, які виступають матеріалом і ресурсами перетворюючої діяльності; цінність активної, діяльнісної особистості; цінність інновацій та прогресу; цінність наукової раціональності [10, с. 8].

Однією з найістотніших умов та внутрішніх вимірів людської соціалізації є предметно-практична діяльність людини. Феномен діяльнісної особистості та її перетворюючих можливостей є квінтесенцією, основою культури техногенного суспільства. На думку В. Стьопіна, ця ідея була важливою складовою того „генетичного коду”, який визначає існування та еволюцію техногенної цивілізації. „Культурна матриця” (система цінностей та світоглядних орієнтирів) техногенної цивілізації, яка закладається ще в епоху Відродження, а свій власний розвиток розпочинає в XVII столітті, стверджує предметно-перетворюючу діяльність людини як її головне призначення.

На думку українського філософа М. Тарасенка, людська діяльність є визначальною характеристикою людини та обумовлена особливостями її соціального буття, потребами та цілями особистості. Загальними формами людської діяльності

є: предметність, цільовідповідність, об'єктивність та культура. Предметно-перетворююча діяльність людини є необхідною умовою її соціалізації. Як вважає М. Тарасенко, предметність є провідною специфікою людського буття як такого, вона криється у самій сутності людської діяльності. Також, як слушно зазначає В. Межуєв: „Головною здатністю людини як суспільного суб'єкта є здатність до предметної діяльності” [5, с. 72]. Предметна діяльність – це процес, що спрямований на зовнішні предмети, при якому реалізуються певні цілі людини.

Можна констатувати, що діяльність насамперед є покладанням цілі, а також вираженням волі та прагненням людини реалізувати таку ціль: „Оскільки діяльність є направлена реалізація наперед визначеної і покладеної цілі, то часова динаміка людини, її життєвий рух із минулого у майбутнє розглядається винятково в перспективі усвідомленого цілездійснення” [3, с. 173]. Як слушно підкреслює М. Тарасенко, в процесі реалізації предметно-практичної діяльності людини передбачається продукування не стільки речового продукту, а насамперед духовного продукту – цілі людської діяльності. Цільовідповідність людської діяльності формується практичним чином, а сама ціль предметної діяльності характеризує перетворену людиною дійсність. У сфері цілепокладаючої людської діяльності взаємодія її предметних компонентів створює об'єктивну структуру діяльності, на основі якої людина набуває можливості діяти на об'єкти природи предметним чином: „Ціль людської діяльності відображає специфічний спосіб прояву об'єктивних закономірностей предметних й особистісних компонентів діяльності в діючому суб'єкті” [11, с. 40].

Таким чином, в умовах техногенного суспільства людина розуміється як активна істота, яка знаходиться в діяльнісному відношенні до світу. В культурі техногенного світу предметно-перетворююча діяльність людини екстраполюється як на природне, так і на соціальне середовище. На думку В. Стьопіна, домінуюча соціальна парадигма спрямовує діяльність людини на перетворення зовнішнього світу, передусім природи. У техногенному суспільстві природа розуміється як упорядковане, закономірно облаштоване поле, в межах якого людина, яка пізнала закони природи, здатна здійснити свою владу над процесами та об'єктами, маючи змогу їх контролювати за допомогою технології, яка штучно змінює природний процес: „Сама перетворююча діяльність розглядається як процес, який забезпечує владу людини над предметом, панування над зовнішніми обставинами, які людина покликана підкорити собі” [9, с. 7].

В умовах техногенного суспільства шляхом зміни як природного, так і соціального середовища, людина реалізує своє призначення креативної соціальної одиниці та перетворювача світу. В свою чергу, зовнішній світ розглядається як „арена діяльності людини, так ніби світ передбачався для того, щоб людина отримувала необхідні для себе блага, задовольняла свої потреби” [10, с. 5]. Предметно-перетворююча діяльність є визначальною характеристикою людини, способу її існування, специфіка якого криється в тому, що людина не просто адаптується до оточуючого її світу, а перетворює цей світ відповідно до своїх потреб, інтересів та цілей. Така ідея перегукується із твердженням М. Тарасенка, який підкреслює, що

людина приводить себе у відповідність до природного середовища за допомогою предметно-практичної діяльності, яка його перетворює – стосовно до потреб індивіда: „У предметно-перетворюючій діяльності криються надбіологічні механізми й засоби адаптації людини в природному середовищі. Слід зазначити, що середовищем адаптації виступає не саме природне середовище, а перетворююча природу людська діяльність” [11, с. 78]. Таким чином, вектор людської активності, який спрямований на перетворення природного середовища, є певним визначенням особистості як суб’єкта соціальної діяльності та обумовлений особливостями її соціального буття, потребами та цілями людини. Вектор предметно-перетворюючої діяльності, який спрямований на природне середовище, „збагачує сукупність соціокультурних властивостей людини, які визначають її своєрідність як природної та суспільної істоти” [11, с. 141]. Людина техногенної цивілізації переконана в тому, що пізнавши закони природи й соціального життя, вона може регулювати природні та соціальні процеси відповідно до своїх цілей.

Отож, діяльнісно-активний ідеал ставлення людини до природи розповсюджується згодом і на сферу соціальних відносин, які теж починають розглядатися в ролі особливих соціальних об’єктів, що можуть цілеспрямовано перетворюватися людиною: „Структура суб’єкта формується через його засадничу належність до соціокультурного обрію” [1, с. 246]. У соціальній сфері формування й розвиток суспільних відносин – це необхідна форма практично-перетворюючої діяльності, яка спрямована на саму людину, на відносини її з іншими людьми. Своєю предметно-перетворюючою діяльністю індивід не тільки виконує функції, які визначаються соціальною системою, але творить власні суспільні відносини: „Діяльність вивисує людину над її власним природним буттям і прививає людині нові, соціально-культурні якості” [11, с. 29].

Удосконалюючи та перетворюючи навколишнє середовище, людина будує нову реальність, прориваючи горизонти наявно даного буття. Таким чином, ми підходимо до фундаментальної умови та результату предметно-перетворювального ставлення людини до світу, чим є культура, яка виступає певним соціальним механізмом взаємодії особистості чи соціальної спільноти із зовнішнім середовищем. В умовах техногенного суспільства в системі „людина – культура” пріоритетною є „змінна смислова перспектива, яка висуває на перший план соціального та культурного світу особистісну модальність ставлення людини до дійсності. Її все частіше формулюють у низці запитань про значущість особистості в суспільному житті, її активності, моральному виборі, поступку, відповідальності за скоєне, провини і покаєння” [3, с. 132]. Культура виступає системою цінностей, переконань, зразків та норм поведінки, які притаманні людині, певній соціальній групі та людству загалом. Також культура охоплює сукупність засобів, форм, взірців та орієнтирів, які відтворює людина, забезпечуючи передання досвіду та розвиток перетворюючої діяльності. Як зазначає В. Межуєв, предметно-перетворююча діяльність утворює та обумовлює головну причину існування культури, адже в культурі людина „являє собою... істоту, яка творить не як пасивний об’єкт впливу зовнішніх і непідвладних їй обставин, а як суб’єкт здійснених нею змін і перетворень,

як історичний суб'єкт" [5, с. 60]. Як наголошує Є. Бистрицький, особистість є насамперед суб'єктом культури, який опирається на фундаментальний факт формування особистості за загальними алгоритмами активної участі в універсальному світі людської діяльності.

Своєрідність культури, її особливу специфіку й визначальні характеристики неможливо відкрити поза її співвідношенням із предметно-практичною діяльністю, яка перетворює природу, споглядає предметний світ і формує людину. За словами М. Тарасенка, культура являє собою діяльнісно-практичну єдність людини з природою та суспільством, певний спосіб її природно й соціально обумовленого існування. Як слушно зауважує Є. Бистрицький: „Людина діє у світі й спрямована на його предметну зміну; культура виникає як природно-історичний результат цих дій" [2, с. 37], у всіх випадках відношення „людина – культура" розглядається як діяльнісне покладання людиною себе в світі, діяльність людини в цьому випадку є певним „ядром" досвіду, в якому „накопичується" все культурно-дане та історично значиме для людей. Український дослідник О. Ситник зазначає, що культура як соціальний феномен передбачає збереження та вдосконалення сутнісних сил людини в ході предметно-практичної та духовно-теоретичної діяльності, яка визначається відповідною формою суспільних відносин, а також цінностями, які лежать в її основі.

Прийнято вважати, що в процесі соціалізації поняття культури окреслює якісну характеристику особистості, яка виражає рівень та міру досягнень у сенсі предметного перетворення як природного середовища, так і соціальної сфери, а також соціальних зв'язків та відносин. Отож, основою соціалізації особистості є певний процес засвоєння цінностей, вірувань, норм, правил поведінки та ідеалів.

В умовах техногенного суспільства „соціалізація постає насамперед як природна історичність культурного життя" [3, с. 159]. Справді, як особлива соціальна реальність культура тісно пов'язана з діяльнісним ставленням людини до світу, а людська діяльність розглядається як певна базова характеристика людської культури: „Культура виявляє свою необхідність у людській діяльності як пов'язана з нею, але яка не співпадає ні з її чуттєво-предметним складом, ні з її суб'єктивним виміром... Йдеться насамперед про культуру як кордон та межу діяльнісної активності людей, за якою остання переходить у самознищення й деструкцію самих умов людського існування" [2, с. 5].

У культурі та через культуру людина розкривається як суб'єкт діяльності, який реалізує й стверджує себе в ролі суспільної особистості. Саме в культурі виражене активне, діяльнісне начало людського буття, процес споглядання, формування суспільною людиною самої себе в ході предметно-перетворюючої діяльності. На думку В. Межуєва, культура охоплює всю сукупність суспільних відносин між людьми як суб'єктами діяльності. Інакше кажучи, за Є. Бистрицьким, під сферою власне культурного життя розуміється така мережа міжособистісних зв'язків і ставлення людини до оточуючого світу, у якій люди здатні виступати суб'єктами своєї життєдіяльності, максимально контролювати й цілеспрямовано міняти умови та обставини власного буття – що є основним лейтмотивом ціннісних орієнта-

цій культури техногенного світу. Розвиваючи цю думку, Є. Маркарян, наголошуючи на „технологічній” природі культури, визначає культуру як функцію суспільства, як спосіб діяльності суспільства, що включає в себе „систему позабіологічно вироблених засобів і механізмів, завдяки яким мотивується, спрямовується, координується, реалізується й забезпечується діяльність людини” [5, с. 125].

Якщо розглядати культуру в стосунку до людини як суб’єкта предметно-перетворюючої діяльності, то в такому контексті можна виділити два твердження: культура як сукупний результат людської діяльності (М. Каган); культура, яка охоплює тільки „технологічну” основу діяльності, тобто сукупність засобів і механізмів, завдяки яким мотивується, спрямовується, координується, реалізується та забезпечується людська діяльність (Є. Маркарян).

Серед основних сфер прояву культури як динамічного соціального феномену виділяють: ставлення людини до природи; ставлення до інших людей, а також ставлення людини до своєї суспільної природи. Прийнято вважати, що предмети природного середовища, які включені в поле діяльності людини, набувають специфічно людських, культурних характеристик – характеристик освоєння світу людиною. Інакше кажучи, ставлення людини до природи є суб’єктивне, діяльнісне ставлення, яке знаходить своє втілення в тому, що людина перетворює, а відповідно творить природу, виходячи з неї самої, але відповідно до цілей власного розвитку, а значить творить і саму себе. У цьому діяльнісному процесі людина реалізує свої сутнісні сили й через елементи освоєної природи передає іншій, включаючи її таким чином у процес споглядання, формуючи тим самим її нові здібності. У цьому сенсі людське ставлення до природи входить у культуру, будучи однією із її найважливіших характеристик [4, с. 103].

Отже, соціалізація особистості в культурі техногенного світу постає феноменом, в основі якого закладений принцип предметно-перетворюючої діяльності. Пріоритетне місце у вимірах техногенного суспільства займає ідеал діяльнісної особистості, який ґрунтується на прискореній зміні предметного середовища, що, в свою чергу, призводить до прискорених трансформацій соціальних зв’язків. У процесі соціалізації через природне та соціальне середовище особистість впливається у сферу культури, що виявляє себе в актах діяльнісного ставлення людини до світу. Якщо розглядати зв’язок культури з динамікою техногенної цивілізації та процесами суспільного розвитку, то варто відзначити, що саме культура формує та характеризує людину як діяльнісного суб’єкта цих процесів. Таким чином, відбувається процес соціалізації особистості, при якому культура концентрує досвід людства в освоєнні природного та соціального світу, на основі якого формуються, зберігаються, вдосконалюються та передаються від покоління до покоління форми людської ментальності.

-
1. *Алієва О.Г.* Феномен техніки в сучасній культурі // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць / Гол. ред. В.В. Лях. – Вип.37. – К.: Український центр духовної культури, 2003. – С. 245–252.

2. Быстрицкий Е.К. и др. Бытие человека в культуре: опыт онтологического подхода / АН Украины. Ин-т философии. – К.: Наук. думка, 1992. – 173 с.
3. Быстрицкий Е.К. Феномен личности: мировоззрение, культура, бытие / АН Украины. Ин-т философии. — К.: Наук. думка, 1991. – 200 с.
4. Межуев В.М., Злобин Н.С., Келле В.Ж.. Проблемы философии культуры. – М.: Мысль, 1984. – 200 с.
5. Межуев В.М. Культура и история. – М.: Политиздат, 1977. – 199 с.
6. Мельник В.П. Філософія техніки в структурі філософського знання // Вісник Львів. ун-ту. Філософські науки. – Л., 1999. – Вип.1. – С. 74-81.
7. Новейший философский словарь. Издательство второе, перераб. и дополн. Глав. ред. А.А. Грицанов. Минск: Книжный дом, 2001.
8. Ситник О.І. Культура як соціальна цінність // Проблеми філософії: Людина і технологія: Міжвід. наук. збірник. – К.: Либідь, 1992. – Вип.91. – С. 72-78.
9. Степин В.С., Горохов В.Г., Розов М.А. Философия науки и техники. – М., 1996.
10. Степин В.С., Кузнецова Л.Ф. Научная картина мира в культуре техногенной цивилизации. – М., 1994.
11. Тарасенко Н.Ф. Природа, технология, культура: (философско-мировоззренческий анализ). – К.: Наукова думка, – 1985. – 254с.

A SOCIALIZATION OF A PERSONALITY IN THE CULTURE OF A TECHNOGENIC WORLD

Nadiya Lazarovych

*Ivan Franko National University of L'viv
Universytets'ka St., 1, L'viv 79000, Ukraine, kafilos@franko.lviv.ua*

The process of «entering» of a personality into a social world and executing by him of certain social functions is analysed. Special attention is paid to these processes in the conditions of development of a technogenic civilization. A subjective practical activity of a personality is considered to be the main value of technogenic culture; it is extrapolated on the natural environment, social sphere and culture.

Key words: the socialization, culture, subjective-practical activity, a technogenic society.

Стаття надійшла до редколегії 29. 03. 2004

Прийнята до друку 23. 05. 2005